

Kamil Kotliński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

INTEGRACJA KRAJÓW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ Z UNIĄ EUROPEJSKĄ W ŚWIETLE EFEKTU BALASSY-SAMUELSONA

1. Wstęp

W latach 60. XX wieku Balassa i Samuelson zaobserwowali, że kraje rozwijające się doświadczają szybszego wzrostu produktywności w sektorach podlegających wymianie międzynarodowej (*tradeable*) niż w sektorach, które wymianie nie podlegają (*non-tradeable*). Szybko rosnąca wydajność w sektorze dóbr handlowych prowadzi do szybkiego wzrostu płac w tym sektorze. Tendencja do ustalenia się jednakowego tempa wzrostu płac w obu sektorach powoduje, że w sektorze dóbr niehandlowych wzrost płac jest szybszy niż wzrost wydajności pracy. Zgodnie z kosztową teorią inflacji nastąpi wzrost cen produktów nie podlegających wymianie międzynarodowej. Zmieniają się relacje cen między dobrami handlowymi i niehandlowymi. Ceny dóbr podlegających międzynarodowej konkurencji są cenami światowymi i zachowują się zgodnie z trendami panującymi na rynku światowym. Jeśli nie wystąpi wzrost ceny tych towarów na rynkach międzynarodowych, to nie będą one rosły, mogą nawet obniżyć się dzięki wzmożonej presji konkurencyjnej. Natomiast ceny dóbr nie podlegających wymianie międzynarodowej rosną. Ponieważ na indeks cen konsumpcyjnych składają się stopy wzrostu cen obydwu grup dóbr, w efekcie kraje biedniejsze, integrując się z bogatszymi, doznają wyższej inflacji. Zjawisko to znane jest jako efekt Balassy-Samuelsona. Efekt Balassy-Samuelsona jest też postrzegany jako przyczyna aprecjacji realnych kursów walutowych krajów Europy Środkowo-Wschodniej [Wójcik 2005, s.18]. W podlegających transformacji gospodarkach krajów Europy Środkowo-Wschodniej wystąpiła bardzo silna aprecjacja realnych kursów walutowych, pomimo stosowania przez nie odmiennych systemów kursowych i dużej różnorodności w zakresie zmienności kursów nominalnych.

Nasilenie się efektu Balassy-Samuelsona po przyjęciu wspólnej waluty jest wymieniane jako jeden z najważniejszych kosztów integracji ze strefą euro [Każmierczak 2008, s. 234]. Jednak efekt Balassy-Samuelsona ujawnia się przede wszystkim

w gospodarkach, które oparły swój wzrost gospodarczy na liberalizacji wymiany gospodarczej z zagranicą, więc powinien wystąpić już na wcześniejszych etapach integracji niż unia walutowa.

Jeśli jednak rezygnacja z własnej, niezależnej polityki pieniężnej przyczynia się do większych rozmiarów efektu Balassy-Samuelsona, to przyjęty reżim kursowy również miałby znaczenie – w krajach o systemie kursu sztywnego efekt ten byłby silniejszy. Z modelu Mundella-Fleminga (model IS-LM-BP) wynika niemożliwa triada (niemożliwa trylogia). Zasada niemożliwej triady głosi, że nie mogą występować jednocześnie trzy następujące właściwości, ale mogą te cechy występować parami: 1) pełna mobilność kapitału, 2) system stałych kursów walutowych, 3) niezależność polityki pieniężnej [Czarczyńska, Śledziwska 2007, s. 108]. Jeżeli kraj stosuje autonomiczną politykę monetarną i utrzymuje system kursu stałego, to musi wprowadzić, w celu ochrony bilansu płatniczego, różne formy kontroli przepływów kapitałowych. Wspólny rynek polega na swobodzie przepływu kapitału, czyli pozostaje rezygnacja z kursu stałego i wprowadzenie kursu płynnego lub rezygnacja z niezależnej polityki monetarnej przy stałym kursie walutowym [Bukowski 2007, s. 80]. Z tego wynika, że w unii monetarnej, niezależnie od tego, czy polega ona na wprowadzeniu wspólnej waluty, czy jedynie na usztywnieniu wzajemnych kursów walutowych, z zachowaniem zasad wspólnego rynku, konieczna jest rezygnacja z autonomicznej polityki monetarnej. Aby uniknąć interwencji podyktowanej sprzecznymi celami, między bankami centralnymi musi wykształcić się pewna współpraca. W systemie kursów stałych działa reguła $n-1$. Tylko jeden („enty”) bank centralny może prowadzić niezależną politykę monetarną, pozostałe $n-1$ banków musi się dostosowywać, aby utrzymać parytet wymiany [Burda, Wyplosz 1995, s. 579]. W okresie przedakcesyjnym i przed wstąpieniem do ERM II kraje Europy Środkowo-Wschodniej stosowały różne reżimy walutowe. Państwa stosujące system jednostronnego powiązania z euro (Węgry), kursu sztywnego (Łotwa) lub system izby walutowej (Estonia, Litwa, Bułgaria), powiązane z euro, nie prowadzą niezależnej polityki pieniężnej, więc przystępując najpierw do Europejskiego Systemu Kursowego, a później do strefy euro, nie mogą stracić niezależności polityki pieniężnej, bo przed akcesją jej nie miały.

Reżimy walutowe w procesie transformacji ulegały zmianie: Czechy, Polska, Rumunia i Słowacja reformowały się, aby dojść do bardziej płynnego kursu walutowego, Słowenia miała cały czas kurs płynny zarządzany. Kurs słoweńskiego tolara był zarządzany w ograniczonym stopniu na ścieżce stopniowo deprecjacyjnej przy corocznie ogłaszanym wzroście agregatu pieniężnego M3 jako celu monetarnego, w warunkach ograniczenia krótkoterminowych przepływów kapitałowych. Bułgaria zmieniła reżim walutowy z płynnego na system izby walutowej. Z kolei Litwa i Estonia od początku swojej państwowości przyjęły system izby walutowej. Natomiast Łotwa miała konwencjonalny system kursu sztywnego [*Exchange Rate Regimes...* 2000]. Zdając sobie sprawę z różnicy przyjętych rozwiązań, podzielono badane kraje na dwie grupy. Pierwszą stanowią państwa, które przed przystąpieniem do Euro-

pejskiego Systemu Kursowego stosowały lub wciąż stosują jakąś odmianę kursu sztywnego. Zaliczono do nich: Bułgarię, Litwę, Estonię, Łotwę i Węgry. Drugą grupę stanowią kraje, które stosują lub stosowały przed przystąpieniem do ERM II system kursu płynnego kierowanego lub kursu płynnego niezależnego. Są to: Czechy, Polska, Rumunia, Słowenia i Słowacja.

Hipoteza badawcza

Postawiono hipotezę badawczą: W krajach transformujących swoją gospodarkę i jednocześnie integrujących się z bogatszymi krajami Unii Europejskiej, które stosują sztywny kurs walutowy, efekt Balassy-Samuelsona jest silniejszy niż w krajach stosujących płynny kurs walutowy.

Postawione pytanie badawcze brzmi: Czy rozmiar efektu Balassy-Samuelsona zależy od przyjętego systemu kursowego? Efekt Balassy-Samuelsona jest związany z intensyfikacją wymiany gospodarczej z zagranicą, a więc ujawnia się już na początkowych etapach integracji, czyli w strefie wolnego handlu i w unii celnej. Początek procesu integracji krajów Europy Środkowo-Wschodniej ze wspólnotami europejskimi można datować na pierwszą połowę lat 90. Formalną datę może wyznaczyć podpisanie Układu Europejskiego. Polska, Węgry i ówczesna Czechosłowacja podpisały ten układ już 16 grudnia 1991 roku. Można więc przyjąć założenie, że wówczas zapoczątkowano formalnie proces włączania naszego kraju w struktury Wspólnoty Europejskiej. W pozostałych krajach Europy Środkowo-Wschodniej proces ten zapoczątkowano nieco później. Estonia, Litwa i Łotwa podpisały umowy o stowarzyszeniu z Unią Europejską 4 października 1993 r., Słowenia 12 czerwca 1995 roku. Dlatego zakres czasowy badań to lata 1995-2007.

Krytyka efektu Balassy-Samuelsona

Efekt Balassy-Samuelsona doczekał się licznych opinii krytycznych. Krytyka wyprowadzenia teoretycznego modelu w większości wypadków dotyczy słuszności przyjętych założeń. Punktem wyjścia jest funkcja produkcji Solowa, ale możliwa jest odmiennosc wniosków, gdy w analizie użyta zostanie funkcja produkcji typu CES, jak również w sytuacji, gdy dopuści się rosnące lub malejące efekty skali dla przypadku funkcji typu Cobba-Douglasa [Kowalski 2004, s. 101]. W sytuacji wspólnego rynku nie jest spełniony warunek braku mobilności czynników produkcji (pracy i kapitału) między integrującymi się krajami.

Praktyczne oszacowanie rozmiarów efektu Balassy-Samuelsona jest zadaniem trudnym. Kluczowym problemem jest kryterium podziału gospodarki na sektor dóbr wymiennalnych i niewymiennalnych. We współczesnych analizach spotykane są dwa podejścia. Pierwsze z nich oparte jest na doświadczeniach i odczuciach badającego, czyli ma dużą dawkę subiektywizmu. Prowadzi to najczęściej do wniosku, że za sektor dóbr niewymiennalnych należy uznać te gałęzie gospodarki, które zalicza się do sektora usług, natomiast pozostałe wchodzi w skład sektora wytwarzającego dobra podlegające wymianie międzynarodowej. Nie można zapominać, że dzięki roz-

wojowi techniki coraz więcej usług uważanych wcześniej za nie podlegające wymianie międzynarodowej staje się przedmiotem rynku międzynarodowego. Drugie podejście za kryterium doboru gałęzi tworzących każdy z sektorów przyjmuje pewną wielkość graniczną udziału wymiany handlowej danej gałęzi w całkowitym eksporcie i (lub) imporcie danego państwa [Kowalski 2004, s. 102]. Jednak ta wielkość graniczna również zależy od przyjętych przez badacza założeń.

Szacowane rozmiary efektu Balassy-Samuelsona różnią się w zależności od przyjętych założeń metodologicznych i konstrukcji indeksów. Egert, Halpern i MacDonald szacują wielkość efektu Balassy-Samuelsona w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na maksymalnie 2% w Polsce i na Węgrzech, dużo niższy w pozostałych krajach, a na Łotwie i w Czechach bardzo bliski zero [Egert, Halpern, MacDonald 2005, s. 33]. Na tej podstawie szacują, że efekt Balassy-Samuelsona nie powinien przeszkodzić w wypełnieniu kryteriów konwergencji z Maastricht [Egert, Halpern, MacDonald 2005, s. 44].

Z badań Kowalskiego, który szacował rozmiary efektu Balassy-Samuelsona jedynie dla Polski, wynika, że różnica wydajności pracy ma mniejsze znaczenie jako główny czynnik kształtujący relatywne ceny dóbr, niż wynikałoby to z teorii Balassy-Samuelsona. Jednoprocentowe zmiany relatywnej produktywności przekładają się na 0,15% zmiany relatywnych cen sektora wytwarzającego dobra niewymienne, więc będą wywierały zredukowany wpływ na przeciętny poziom cen [Kowalski 2004, s. 105]. Krajewski, gdy do sektora dóbr podlegających wymianie zaliczył przemysł i rolnictwo, uzyskał również relatywnie słaby efekt Balassy-Samuelsona – inflacja wywołana przez efekt Balassy-Samuelsona w okresie 1995-2001 średnio wynosiła 1,8%. Gdy do sektora dóbr podlegających wymianie międzynarodowej nie zaliczył rolnictwa, otrzymał szacunki wskazujące, że efekt Balassy-Samuelsona jest silniejszy – średnio dla badanego okresu podwyższa inflację o 4,2 punktu procentowego rocznie. Przy tak zdefiniowanym sektorze dóbr podlegających wymianie międzynarodowej (przemysł i rolnictwo) efekt Balassy-Samuelsona ma wyraźną tendencję malejącą – w badanym okresie tempo wzrostu cen wywołane przez efekt Balassy-Samuelsona zmniejszało się średnio o 0,8 punktu procentowego [Krajewski 2002, s.10].

Efekt Balassy-Samuelsona może wyjaśnić część zjawiska aprecjacji realnych kursów walutowych, powszechnie obserwowanej w Europie Środkowej i Wschodniej. Nie cała aprecjacja realna była i jest spowodowana efektem Balassy-Samuelsona. Aprecjacja realna da się równocześnie – i to w znacznym stopniu – przypisać daleko idącej dewaluacji i, co za tym idzie, niedoszacowaniu waluty na początku programów stabilizacyjnych, tworzącemu możliwość aprecjacji korekcyjnej w późniejszym okresie. Co więcej, istotna część zmian cen względnych wynikała z trybu dostosowania cen administracyjnych wielu usług o charakterze użyteczności publicznej, takich jak: energia, energetyka cieplna, opłaty (czynsz) oraz transport publiczny, które na początku procesu transformacji podnoszono bardziej progresywnie niż ceny nieurzędowe [Wójcik 2000, s. 20]. Oprócz tego na początku procesu trans-

formacji szybki wzrost wydajności wywołany był, do pewnego stopnia, czynnikami jednorazowymi. Głównym takim czynnikiem była wtedy lepsza alokacja istniejących zasobów, wynikająca z nowego systemu gospodarczego, czyli wykorzystanie rezerw prostych. Przyjęcie za początek badań roku 1995 pomija początkowy okres transformacji, w którym miały miejsce wymienione czynniki jednorazowe.

2. Metodologia i wyniki badań

W wyniku stopniowego znoszenia kolejnych barier (kosztów transakcyjnych) pomiędzy integrującymi się krajami, ceny dóbr podlegających wymianie wyrównują się. Jednakże takie zrównanie nie pojawi się w sektorze dóbr nie podlegających wymianie zagranicznej, ponieważ nie będzie działała na nie międzynarodowa konkurencja. W dobrze działającej unii walutowej zróżnicowanie płac musi odzwierciedlać zróżnicowanie wzrostu wydajności pracy. Różnice w stopie inflacji powodowane efektem Balassy-Samuelsona są wynikiem działania mechanizmu równoważącego. Jeśli wydajność pracy rośnie szybciej w danym kraju, to i płace muszą rosnać w nim szybciej niż w krajach partnerskich, aby utrzymać niezmienną pozycję konkurencyjną dóbr podlegających wymianie w obu partnerskich krajach. Nie wszystkie obserwowane różnice stóp inflacji są wynikiem tego mechanizmu, czasem regionalne różnice inflacji są rezultatem asymetrycznych zmian zagregowanego popytu [De Grauwe 2003, s. 54]. Charakter równowagi efektu Balassy-Samuelsona przejawia się na ogół w odmiennym kształtowaniu się indeksów realnego kursu walutowego opartych na ogólnym wskaźniku cen dóbr i usług konsumpcyjnych (CPI) z jednej strony oraz na wskaźniku jednostkowych kosztów pracy z drugiej strony. O ile efekt Balassy-Samuelsona powinien powodować wzrost realnego kursu walutowego opartego na ogólnym wskaźniku cen dóbr i usług, o tyle nie powinien przyczyniać się do aprecjacji kursu walutowego obliczonego według jednostkowych kosztów pracy [Wójcik 2005]. Gdybyśmy mieli do czynienia z efektem Balassy-Samuelsona, to zmiany realnego kursu oparte na deflatorze jednostkowych kosztów pracy byłyby równe zero, a zmiany realnego kursu oparte na deflatorze CPI mierzyłyby efekt Balassy-Samuelsona (przy założeniu *ceteris paribus*). Zakładając, że zmiany realnego kursu oparte na kosztach pracy są spowodowane „innymi czynnikami”, a zmiany realnego kursu oparte na wskaźniku wzrostu cen spowodowane są efektem Balassy-Samuelsona oraz „innymi czynnikami”, to różnica pomiędzy tymi wskaźnikami da nam rozmiary efektu Balassy-Samuelsona, przy założeniu że inne czynniki działające na oba realne kursy walutowe są takie same. Te „inne czynniki” to zmiany w wyposażeniu w czynniki produkcji, liberalizacja i dostosowanie cen administrowanych, czynniki popytowe, reputacja władz monetarnych. Przy takich założeniach efekt Balassy-Samuelsona wystąpił tylko wtedy, gdy: 1) oba wskaźniki zmiany realnego kursu walutowego są dodatnie (a więc wystąpił wzrost realnego kursu walutowego) oraz 2) realny kurs walutowy oparty na wskaźniku cen dóbr

i usług konsumpcyjnych CPI wzrósł bardziej niż realny kurs walutowy oparty na wskaźniku jednostkowych kosztów pracy.

W badaniach wykorzystano udostępniany przez Eurostat wskaźnik dynamiki realnego, efektywnego kursu walutowego, który jest konstruowany w oparciu o średnią geometryczną ważoną eksportu i importu 27 najważniejszych partnerów handlowych (ważony koszyk ich walut). Rok 1999 to rok bazowy (wskaźnik 100). Publikowane są dwa rodzaje realnego efektywnego kursu walutowego. Jeden powstaje przez użycie do kalkulacji wskaźnika cen konsumpcyjnych, a drugi – kosztów jednostki pracy w danym kraju. Od zmiany wyrażonej w procentach (rok do roku) realnego kursu walutowego obliczonego z wykorzystaniem indeksu cen konsumpcyjnych (CPI) odjęto wskaźnik zmian realnego kursu walutowego, w którym deflatorem były jednostkowe koszty pracy. Obliczony w ten sposób wskaźnik jest miarą efektu Balassy-Samuelsona wobec realnego kursu walutowego. Ponieważ badaniu poddano 10 państw Europy Środkowo-Wschodniej, członków UE, w okresie 13 lat (1995-2007) uzyskano 130 obserwacji. W 81 na 130 przypadków efekt Balassy-Samuelsona wcale nie wystąpił.

Tabela 1. Rozmiary efektu Balassy-Samuelsona

System walutowy	Brak	Nieznaczone (poniżej 1 pp)	Średnie (od 1 pp do 3 pp)	Znaczone (powyżej 3 pp)
Sztywny	42	7	8	8
Płynny	39	8	13	5

Źródło: opracowanie własne.

W celu weryfikacji postawionej hipotezy badawczej (kraje o sztywnym kursie walutowym doświadczają silniejszego efektu Balassy-Samuelsona) przeprowadzono statystyczne badanie współzależności z wykorzystaniem testu niezależności chi-kwadrat. Postawiono hipotezę zerową: zmienna „kurs walutowy” i zmienna „efekt Balassy-Samuelsona” są niezależne, wobec hipotezy alternatywnej, głoszącej, że wybrany reżim kursu walutowego i rozmiary efektu Balassy-Samuelsona nie są niezależne (czyli występują pomiędzy nimi powiązania typu stochastycznego).

Obliczona wartość statystyki chi-kwadrat wynosi 2,06056166, co oznacza, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej. Statystyka chi-kwadrat przy 3 stopniach swobody i $\alpha = 0,05$ wynosi 7,81473. Z 95-procentową pewnością można przyjąć, że wybór reżimu kursowego i rozmiary efektu Balassy-Samuelsona są niezależne stochastycznie.

3. Wnioski

Przyjęty system kursowy (stały lub płynny) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, transformujących swoją gospodarkę i jednocześnie integrujących się z Unią Europejską, nie ma związku z rozmiarami efektu Balassy-Samuelsona liczo-

nego jako różnica między realnym kursem walutowym opartym na wskaźniku wzrostu cen konsumpcyjnych a realnym kursem walutowym opartym na wskaźniku kosztów pracy. Jeśli wybór systemu kursowego nie ma wpływu na rozmiary efektu Balassy-Samuelsona, to znaczy, że zmiana systemu kursowego nie wpłynie na wzrost tego efektu. Oznacza to, że kraje stosujące dotychczas system płynnego kursu walutowego (tak jak Polska), mogą się nie obawiać nasilenia efektu Balassy-Samuelsona po usztywnieniu swojej waluty w ramach Europejskiego Systemu Kursowego (ERM II).

Literatura

- Bukowski S., *Unia monetarna; teoria i polityka*, Difin, Warszawa 2007.
- Burda M., Wyplosz Ch., *Makroekonomia; podręcznik europejski*, PWE, Warszawa 1995.
- Czarzyńska A., Śledziwska K., *Teoria europejskiej integracji gospodarczej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007.
- De Grauwe P., *Unia walutowa; funkcjonowanie i wyzwania*, PWE, Warszawa 2003.
- Egert B., Halpern L., MacDonald R., *Equilibrium Exchange Rates in Transition Economies: Taking Stock of the Issues*, Oesterreichische Nationalbank Working Paper 106/2005.
- Exchange Rate Regimes in Selected Advanced Transition Economies – Coping with Transition, Capital Inflows, and EU Accession*, ed. R. Croker, IMF PDP/2000/3.
- Każmierczak A., *Dylematy integracji Polski ze strefą euro*, [w:] *Polska w strefie euro; szanse i zagrożenia*, red. J. Ostaszewski, SGH, Warszawa 2008.
- Kowalski J., *Efekt Balassy-Samuelsona a kształtowanie się cen w Polsce*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2004, nr 1(14).
- Wójcik C., *Czy jednostronna euroizacja w Polsce jest właściwą drogą do osiągnięcia integracji monetarnej z UGiW?*, „Focus on Transition” 2000, nr 2.
- Wójcik C., *Źródła zmian cen relatywnych i dynamiki realnego kursu walutowego – przegląd badań teoretycznych*, „Bank i Kredyt” 2005, nr 9.

THE CENTRAL AND EAST EUROPEAN STATES INTEGRATION WITH THE EU IN VIEW OF BALASSA-SAMUELSON EFFECT

Summary

Based upon Balassa-Samuelson theory, the economic integration was presented among developed and less developed countries. The Balassa-Samuelson effect is mentioned as one of the most important argument against acquiring the status of an Economic and Monetary Union Member State. One can assume that Balassa-Samuelson effect will emerge in these countries where fixed exchange rate exists. The Central and East European states used different exchange rate regimes. That is why the author presents the relationship between the type of exchange rate regime, and the size of Balassa-Samuelson effect. It was proved that it was no relation between the choice of exchange regime and the size of Balassa-Samuelson effect.